

FRANCESC TORRES FAUS*

LA COL·LECCIÓ CARTOGRÀFICA DE L'ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA

RESUMEN

A partir de 1971, el Archivo del Reino de Valencia ha ido recopilando y catalogando sus fondos cartográficos que ahora superan los 500 documentos. La mayoría son mapas y planos manuscritos que van desde siglo XVI a principios del XIX y suelen versar sobre conflictos de límites –de propiedad, de municipio o del reino–, sobre concesiones reales de tierra o de agua, incluidos problemas de regadío o drenaje, molinería, etc. Entre el croquis desgarrado primitivo y el plano a escala de los geómetras ochocentistas, podemos encontrar muchos matices.

PALABRAS CLAVE: archivística, cartografía histórica, pleitos de límites, agrimensores, País Valenciano, mapa municipal.

ABSTRACT

THE CARTOGRAPHIC COLLECTION OF THE ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA

From 1971, the *Archivo del Reino de Valencia* has been compiling and cataloguing its cartographic funds that now overcome 500 documents. Most of them are maps and manuscript plans that go from 16th century at the beginning of the 19th and there use to be about conflicts of limits –of property, of municipality or of the kingdom–, on royal grants of land or of water, including problems of irrigation or drainage, mills, etc. Between the scruffy original sketch and the plane of 18th century geometers scale, we can find many shades.

KEY WORDS: Files, historical cartography, lawsuit of limits, land-surveyors, País Valencià, municipal map.

L'Arxiu del Regne de València conserva una de les col·leccions cartogràfiques valencianes més importants que, en aquests moments, arriba als 560 documents entre mapes i plànols. La col·lecció, com el seu nom indica, és un conjunt factici de documents de diferent origen, els quals s'extrauen del seu expedient original per tal de garantir-ne millor la conservació.

* Dr. en Geografia i Història.

Data de recepció: gener 2009. Data d'acceptació: abril 2009.

L'origen d'aquesta col·lecció cartogràfica és molt recent i de fet els primers mapes i plànols començaren a separar-se dels expedients originals en la dècada dels anys setanta del segle xx. Creiem que no és casualitat que començara aleshores, ja que en 1971, amb motiu del I Congrés d'Història del País Valencià, es feu al saló de l'Ajuntament de València una magna exposició de mapes i plànols valencians dels segles xvi al xix. Fins i tot hom considera aquesta data com l'origen de l'estudi de la cartografia històrica valenciana.

La formació de la col·lecció cartogràfica va rebre una nova espenta a finals de la dècada dels anys vuitanta com a conseqüència de l'elaboració de dues tesis doctorals relacionades directament o indirectament amb la cartografia. Les dues tesis doctorals,¹ realitzades en el Departament de Geografia de la Universitat de València, permeteren la localització de nombrosos mapes i plànols desconeguts fins llavors pels tècnics de l'Arxiu del Regne de València. La col·laboració entre els investigadors i els esmentats tècnics, va permetre la incorporació de més de 227 de mapes i plànols a la col·lecció.² Aquesta col·laboració ha continuat posteriorment fins al dia d'avui i la col·lecció cartogràfica ha continuat creixent fins arribar en aquest moment als 560 documents cartogràfics. Hui en dia, hem de dir que hi ha més mapes localitzats i que a poc a poc s'aniran afegint a la col·lecció. Fins i tot s'ha fet una primera publicació digital de la col·lecció cartogràfica de l'Arxiu del Regne de València, el *Catálogo de Mapas, Planos y Dibujos*, publicada en 2000, que n'inclou un total de 423.

Bàsicament, la col·lecció està formada per mapes i plànols manuscrits dels segles xvi a principis del segle xix. És una cartografia a escala més aviat detallada, que rarament ultrapassa la d'1:50.000, i que té l'origen en les necessitats dels usuaris, que en el nostre cas són les mateixes institucions de la monarquia i la seua gestió i, en segon lloc, les persones físiques i jurídiques en la defensa dels seus interessos i drets. La documentació sorgeix de la necessitat que tenen les parts d'aportar testimonis i proves en litigis a l'administració de justícia o per a tramitar determinades qüestions davant de les institucions, com la sol·licitud d'establiment de terres o la concessió de regalies.³ Això explica que siguin mapes que mai no passen de l'àmbit comarcal i que la majoria de vegades tinguen un abast local o molt concret, com unes parcel·les, un molí, una séquia, etc. Són mapes sobre paper –encara que algunes vegades en trobem algun sobre pergamí– dibuixats a tinta i sovint acolorits, i que molt poques vegades arribaren a imprimir-se. És una cartografia feta pels geòmetres o agrimensors, mestres d'obra, mestres pidrapiquers o fusters i, a partir del segle xviii, per arquitectes. Només quan es tractava de temes importants, hom cercava els millors amidadors, que de vegades podien ser professors de matemàtiques i fins i tot catedràtics d'universitat. Aquests tipus de mapes han tingut un paper molt important en la història de la cartografia, com ha destacat molt recentment Vicenç M. Rosselló.⁴

¹ Les dues tesis doctorals en qüestió foren les d'Alfredo FAUS PRIETO, titulada *Mapistes. Cartografia i agrimensura a la València del segle XVIII*, llegida en 1993; i la de Francesc TORRES FAUS, titulada *Les divisions administratives històriques i l'ordenació del territori del País Valencià*, llegida en 1996.

² LÓPEZ RODRÍGUEZ, CARLOS; VILLAMANZO CAMENO, JESÚS: *Arxiu del Regne de València. Vol IV. Catálogo de Mapas, Planos y Dibujos*. València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 2000. Edició en CD-Rom.

³ Un col·lecció cartogràfica semblant, encara que majoritàriament del segle xix, la trobem a l'Arxiu de la Diputació de València, com es pot veure en la recent publicació: *Mapas y Planos, 1678-1884. Archivo General y fotográfico de la Diputación de València*. València, Diputació de València, 2008. Edició en DVD.

⁴ ROSSELLÓ I VERGER, VICENÇ M.: *Cartografia Històrica dels Països Catalans*. València, Universitat de València i Institut d'Estudis Catalans, 2008. 402 pp.

El nostre article, el dividirem en dos apartats. En la primera part estudiarem breument l'evolució de l'Arxiu del Regne de València i els fons documentals que conserva, per veure la relació de la cartografia amb les diferents institucions valencianes. En la segona part veurem la col·lecció cartogràfica que s'hi conserva, la diferent tipologia i varietat de mapes.

L'ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA I ELS SEUS FONS DOCUMENTALS

Els orígens de l'Arxiu del Regne de València es troben en un dipòsit de documents que, des del segle XIV, existia en el Palau Reial. Quan havia finalitzat la seua tramitació, la documentació es remetia a l'Arxiu Reial de Barcelona, creat per Jaume II en 1318 per a tota la Corona, i allà es dipositava la documentació referent a la Cancelleria Real.

En un primer moment, quan Jaume I crea el Regne de València i comença a desenvolupar-se'n el sistema administratiu, les úniques institucions que trobem són la Procuració General, la Batlia General i les Corts. La primera s'anomenarà, a partir de 1363, Portantveus de General Governador. Aquesta data coincideix amb la creació, a les Corts de Montsó de 1362-1363, dels impostos indirectes nomenats "generalitats". La seua gestió depenia de les Corts de cada regne, motiu pel qual hom va nomenar una sèrie de diputats que s'encarregaren de la recaptació i administració d'aquells tributs. En un principi, el nomenament i funcions dels diputats tenien un caràcter temporal.⁵

En el segle XV, la nova dinastia dels Trastàmara accelerarà el procés de territorialització i descentralització de la Corona d'Aragó, tant des del punt de vista polític com administratiu. El primer pas el va donar Alfons el Magnànim, que va consolidar la Generalitat com a institució permanent en les Corts de 1417-1418; posteriorment, a les Corts de 1419 va crear la figura del Mestre Racional per al propi Regne de València. El segon pas el va donar Ferran II, que va assentar la figura del Lloctinent, però sota la denominació de Virrei; va crear el Consell d'Aragó en 1494, continuador de la Cancelleria Reial; i, en darrer lloc, en 1506 va engegar una nova institució valenciana, la Reial Audiència.

Com que els arxius són un reflex de l'administració i l'administració és un reflex de la forma política, el procés de territorialització també va afectar els arxius reials, i en el segle XV es van crear els de València (1419) i Zaragoza (1461).⁶

La creació de l'Arxiu Reial de València, més conegut com a Arxiu del Real, fou sol·licitada per primera vegada pels braços reial i militar en les Corts de 1417-1418. Però la seua aprovació definitiva per Alfons el Magnànim es produirà en les Corts de 1419, quan va manar per un acte de cort de 13 de setembre que els processos de Corts, els processos de l'Audiència Real i la documentació de la Cancelleria Reial referent al regne de València es conservaren en l'Arxiu que ja existia en el Palau Reial.⁷ A partir d'aleshores el dipòsit documental que ja existia en el Palau Reial es va convertir en un arxiu reial organitzat i amb arxiver propi. Per a executar-ho el rei va ordenar que es feren registres de cancelle-

⁵ Com moltes de les institucions medievals, en un principi tenien un funcionament inorgànic, és a dir, eren institucions que no tenien ni una planta ni una continuïtat definida. Posteriorment, amb el pas del temps i comprovada la seua utilitat, es consolidaren com a institucions permanents. Açò va ocórrer en el cas de la Procuració General, la Generalitat o el Virrei.

⁶ En aquest cas ja existia un precedent de 1348, però no es va consolidar i hom va haver d'esperar fins a 1461.

⁷ Sis dies després, Alfons el Magnànim, en les mateixes Corts de 1419 va crear, a sol·licitud dels braços reial i militar, el càrrec de Mestre Racional del Regne de València, sol·licitud que ja havien presentat en les Corts anteriors. La creació comportava que tota la documentació de dita nova institució es guardara també en l'Arxiu del Real.

ria específics amb la documentació relativa al regne de València, i que foren seriatos per temes, per a ser remesos a l'Arxiu del Real quan estigueren conclusos. També va manar que es tragueren còpies dels documents valencians existents en altres arxius i que es depositaren en l'Arxiu del Real.⁸

Per tant, en l'Arxiu del Real es guardaven quatre fons documentals corresponents a quatre institucions: la Cancelleria Reial, la Reial Audiència, el Mestre Racional i els Processos de Corts. Les altres institucions forals valencianes, com la Batlia, la Governació i la Generalitat van tindre el seu propi arxiu i arxiver i, fins i tot, es van redactar ordències per a l'arxiu de cadascuna en l'època moderna, però durant l'època foral mai van passar a formar part de l'Arxiu del Real.

En el segle XVIII, amb la guerra de successió i la supressió del règim foral valencià en 1707, es van produir canvis importants, com la creació d'un Arxiu General o la cerca d'un edifici apropiat per a l'arxiu, encara que realment aquestes decisions no es feren efectives fins al segle XIX.⁹ Les institucions forals foren substituïdes per unes altres de caire castellà: el Virrei fou substituït pel Capità general, la Batlia per la Intendència, i la Reial Audiència borbònica va substituir la foral.

El projecte de creació de l'Arxiu General no va fer-se realitat fins a març de 1810, quan va començar a derrocar-se el Palau Reial a causa de la guerra contra els francesos i es va haver de traslladar la documentació de l'Arxiu del Real, molt de pressa, a la Casa Professa de la Companyia. Els treballs de reorganització de la documentació hi van començar en 1815, una vegada acabada la guerra. No obstant, el projecte de concentrar tots els arxius en l'Arxiu General es va aconseguir, a poc a poc, amb el trasllat dels fons documentals de les antigues institucions forals. En 1845 es va traslladar el de la Generalitat. En 1859 van ingressar els fons dels Justícies de la ciutat de València i en 1860 el de la Governació. I, finalment en 1883, es va dipositar el fons de la Batlia.

Els ingressos de documentació van continuar en el segle XX. En 1904 van ingressar els fons documentals de les institucions eclesiàstiques de la província de València que van ser confiscades per l'Estat a causa de la desamortització i estaven depositats en la Delegació d'Hisenda.¹⁰ La documentació de l'època borbònica va començar a transferir-se en 1926, quan es va remetre la documentació referent al Reial Acord i, en 1936 es van transferir els processos de la Reial Audiència borbònica del segle XVIII, així com l'agrupació de fons conformada pels registres i índexs notarials. Des d'aquesta data fins als nostres dies ha continuat ingressant documentació de l'administració perifèrica de l'Estat

⁸ De fet, Alfons el Magnànim va crear a València una còpia de l'Arxiu Reial de Barcelona. La justificació era que havia de servir per a "nostres oficials e encara els habitants del dit Regne pus fàcilment puscam e pusquen haver ço que haurem e hauran necessari dels dites causes e actes". CONDE Y DELGADO DE MOLINA, Rafael: "La creación del Archivo del Reino de Valencia." *Estudios Castellonenses*, 6; Castelló de la Plana (1994-1995): 371-381.

⁹ Les noves autoritats borbòniques van continuar mostrant interès pels arxius i van nomenar un arxiver per a la *Chancillería* en 1708 i, posteriorment, en 1709, un altre per a l'Arxiu del Real i el Reial Patrimoni. Les controvèrsies entre les noves institucions borbòniques, però, van aconsellar a Felip V la publicació d'una Reial Ordre el 19 de maig 1716 en la que manava que "haya un solo Archivo General, que comprehenda todos los papeles de mi Real Patrimonio, los de la Chancillería y Superintendencia, en el cual no solo han de estar los papeles antiguos, sino los modernos". Posteriorment Ferran VI, per un Decret de 20 de juliol de 1758, davant de l'abandó dels antics arxius forals, va ordenar que es reuniren en un sol edifici els sis arxius propietat de la Corona: els del Real, Batlia General, Diputació, Governació, Justícia Civil i Justícia de Tres-cents sous. Dotze anys després, un altre monarca, Carles III, per una Reial Ordre de 2 de març de 1770, va assignar la Casa Professa dels Jesuïtes, confiscada per la Corona arran de la seua expulsió en 1767, perquè pogueren reunir-se els esmentats arxius. Cap d'aquests dos últims projectes es va complir i cada arxiu va continuar en la seua antiga seu.

¹⁰ En 1897 havia començat a remetre's la documentació del Clero regular i secular a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, però les protestes de la societat cultural Lo Rat Penat van aconseguir evitar l'eixida de la resta de la documentació.

i procedent de donacions i dipòsits. Hem de tindre en compte que en 1931 es creen els Arxius Històrics Provincials, i que l'Arxiu del Regne de València en realitza les funcions per a la província de València.¹¹

Si repassem la col·lecció cartogràfica, ens adonem que la majoria dels mapes i plànols antics tenen l'origen en dos fons documentals: la Reial Audiència i la Batlia. També trobem alguns mapes i plànols a l'apartat de Clero, una agrupació de fons que agombola la documentació de les institucions eclesiàstiques desamortitzades en el segle XIX, i on hi ha mapes i plànols entre els fons de Montesa, Valldigna, Sant Miquel dels Reis, etc. En tercer lloc trobem documents cartogràfics solts en alguns fons, com els de Governació, Reial Cancelleria i Generalitat, amb només un mapa o plànol en cadascun. D'altres casos són els fons i col·leccions provinents de donacions i dipòsits, com el de la Família Calatayud o la col·lecció de Pere Maria Orts i Bosch. Per últim, també hi ha algun plànol que procedeix de la documentació de Secretaria de l'Arxiu del Regne, com un de l'antiga Casa Professa dels Jesuïtes, seu de l'Arxiu entre 1810 i 1965. Per contra, la cartografia contemporània es troba entre la documentació de l'administració perifèrica de l'Estat, com el fons de la Delegació d'Hisenda de València.

La Reial Audiència és el primer dels dos fons documentals que conserven més cartografia històrica. La Reial Audiència foral fou creada per Ferran II en 1506. Posteriorment, en 1707 fou substituïda per una Reial Cancelleria de planta castellana, que en 1716 seria desplaçada al seu torn per una Reial Audiència. Aquesta institució va perdurar fins a 1834, que fou suplantada per l'Audiència Territorial. Com hem dit, molts mapes i plànols es conserven en els processos tramitats per aquesta institució, ja que foren aportats per les parts com a testimoni dels seus drets. Trobem mapes i plànols relatius a plets sobre recs, sobre delimitació de termes municipals o de propietats privades, etc. De vegades apareixen plànols d'edificis eclesiàstics, com el convent de dominics de Nostra Senyora del Roser d'Alacant, o el santuari de Nostra Senyora del Lledó de Castelló de la Plana; o de retaules d'esglésies, com el de l'església major d'Alcoi. De l'època foral se'n conserven pocs mapes i plànols, però en el segle XVIII, en els processos de la Reial Audiència borbònica, un fons documental conegut com *Escribanías de Cámara*, el seu nombre augmenta considerablement.

Cal tenir en compte que els mapes i plànols del nostre Arxiu del Regne es completen amb d'altres que es conserven en fons d'altres arxius. En efecte, les sentències de la Reial Audiència es podien apel·lar primer al Consell d'Aragó i, després de 1707, al Consell de Castella. Aquests processos, fins a 1621, quan es sentenciaven definitivament es remetien a València, i de fet avui formen un fons documental conegut com "Processos de Madrid". A partir d'aleshores, la documentació mai no va tornar, i es conserva a l'Arxiu Històric Nacional, a l'Arxiu General de Simancas i l'Arxiu de la Corona d'Aragó.¹²

¹¹ L'Arxiu del Regne de València ha estat en l'antiga seu de la Casa Professa fins a l'any 1965, que es va traslladar a l'actual seu, un edifici modèlic dissenyat per l'arquitecte valencià Joan Segura de Lago. A finals de 1983, l'estat va transferir la gestió de l'Arxiu del Regne de València a la Generalitat Valenciana.

¹² En efecte, des de 1621 es varen interrompre els enviaments de la documentació del Consell d'Aragó, com els registres de cancelleria i les sentències apel·lades de la Reial Audiència. A partir d'aquesta data s'enviaren a Simancas i, des de mitjan segle XVII, els processos es quedaren a Madrid, en la seu del Consell d'Aragó. En el segle XIX foren reclamats per Pròsper Bofarull, director de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i es transferiren tots a Barcelona. Per això els registres de cancelleria valencians des de 1621 fins a 1707 es troben a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En canvi, les sentències es conserven a l'Arxiu Històric Nacional.

El segon fons documental és el relatiu a la Batlia, que fou una de les primeres magistratures creades per Jaume I, encara que en un principi tenia un abast estrictament local. Posteriorment, Pere el Gran, per influència siciliana, va crear la figura del Batle General per a tot el regne de València en 1282.¹³ A partir de 1707, les seues funcions passaren a dependre de l'Intendent. La Batlia era una institució que tenia unes competències molt àmplies, però que bàsicament s'encarregava de la gestió del Reial Patrimoni en el regne de València, és a dir, de la gestió dels drets, possessions, propietats, impostos i tributs pertanyents al rei. També tenia jurisdicció i competències sobre sarraïns i jueus que vivien en llocs de reialenc i eclesiàstics, sobre molins, forns, carnisseries i banys, sobre pesos i mesures, pastures i terres no conreades, mines, oficials de la ceca i correus, aigües marítimes i fluvials (en aquest cas actuava com a part, cas que foren perjudicats els drets reials), comerç marítim, amortitzacions, etc. Molta de la cartografia que trobem en aquest fons està relacionada precisament amb la concessió de regalies. Alguns documents gràfics es troben en la secció dels llibres de Batlia; d'altres a la sèrie AA, que conserva la documentació relativa a l'administració de l'Albufera; la sèrie AE, que recull la documentació de la batlia d'Alacant i més concretament referida a l'embassament d'Alacant o de Tibi; la sèrie B, que recull documentació molt diversa de les batlies locals i del palau reial; la sèrie E, que conserva la documentació referent a l'establiment de terres i regalies, com forns, molins, carnisseries i d'altres enginyers industrials; o la sèrie P-I, que són els processos de la Intendència.

LA CARTOGRAFIA DE L'ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA

Com hem dit, la col·lecció cartogràfica de l'Arxiu del Regne de València està formada per mapes i plànols que tenen el seu origen en la necessitat de gestió i de defensa dels seus drets de les institucions de la monarquia i les persones físiques i jurídiques. Fins al segle XVIII, els mapes i plànols que trobem a l'Arxiu del Regne de València foren dibuixats pels agrimensors, mestres d'obres, mestres picapedrers i fusters. Eren professionals amb una formació empírica i més aviat escassa. La seua tasca tenia un caràcter privat i es dedicava a resoldre temes menors, com plets, operacions de compra-venda de terres, etc. Això explica que estigueren especialitzats en una cartografia a escala detallada, que mai no passava del nivell local o comarcal.

En el regne de València la figura del geòmetra, agrimensor o "expert en agricultura" té un origen medieval i està relacionada amb la gran importància de l'agricultura de regadiu, amb una llarga tradició de tasques com l'anivellament de terrenys, la construcció de séquies, etc. Hom el considerava com un expert dedicat a l'amidament, la taxació, la divisió de parcel·les, la fitació de propietats i l'amollonament de termes, el repartiment de l'aigua de reg i l'anivellament de terrenys, etc. Si bé els agrimensors mai no conformaren una institució gremial, el mestres d'obres crearen el seu gremi en 1415.¹⁴

En el segle XVIII, la creació de les acadèmies de Belles Arts, com la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles en 1768, va suposar un canvi molt important, ja que es feu una

¹³ LÓPEZ RODRÍGUEZ, Carlos: *Patrimonio regio y orígenes del Maestre Racional del Reino de Valencia*. València. Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 1998.

¹⁴ A finals del segle XVII hi havia dos altres gremis que facultaven els seus membres per a la realització de plànols: els de picapedrers i fusters, oficis en que s'ensenyava a utilitzar el compàs i el regle. Podem veure un estudi molt complet del treball d'aquests professionals en l'obra de d'Alfredo FAUS PRIETO: *Mapistes. Cartografía i agrimensura a la València del segle XVIII*. València, Edicions Alfons el Magnànim, 1995. 367 pp.

clara distinció entre arquitectes i mestres d'obres. En el cas dels agrimensors, la ciutat de València va delegar en aquesta institució l'examen que realitzava als agrimensors, motiu pel qual a partir de 1768 tots els agrimensors del regne van haver de passar per les aules de l'Acadèmia per a poder exercir l'ofici. Aquest procés d'institucionalització de la figura de l'agrimensor fou pioner a tota Espanya i va suposar la consolidació definitiva de l'ofici. Evidentment, açò va provocar un augment considerable de la producció cartogràfica i una millora de la seua qualitat.

Tot açò ens ajuda a entendre quines eren les persones que delineaven i dibuixaven els mapes i plànols. Cal dir, però, que fins la segona meitat de segle XVIII no és freqüent que aparega l'autor. No obstant, els treballs d'investigació i una lectura detallada dels documents i processos de la Batlia i la Reial Audiència ens permeten anar coneixent, a poc a poc, les persones que han dibuixat els mapes. Tot i això, és un tema que encara no està conclòs, ja que continuen apareixent nous mapes, com hem dit.

Els autors són majoritàriament agrimensors i arquitectes, seguits dels mestres d'obres. Després trobem algun mestre picapedrer i fins i tot mestres moliners. Pensem que la gran majoria dels autors dels quals no s'especifica la professió són agrimensors o mestres d'obra sense titulació, ja que no figuren en les llistes d'agrimensors de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles. També trobem la presència puntual d'algun enginyer, com és el cas de Cristòfor Antonelli, a finals del segle XVI i principis del XVII, o Pere Torbel, ja en el segle XVIII.

Pel que fa als agrimensors o "experts en agricultura" coneguts, trobem Bartomeu Olmos, Casimir Medina, C. Martínez, S. Marco, Donís Peris, Francesc Aparici Ferràndiz, Gaspar Ferrando, Josep Ortiz, Ignasi Noguera, Josep Cervera Fuentes, Josep Gisbert, Vicent Mas, Joan Baptista Álvarez, Joan Baptista Romero, Joan Barceló, Josep Tena, Guillem Traver, Tomàs Martínez, Vicent Albert, Vicent Ausina. Tenim alguns casos, com Francesc Valero, Josep Soto i fra Lluís de Petrer, on es diu explícitament que eren agrimensors i professors de matemàtiques. En la segona meitat del segle XVIII ja comencen a aparèixer agrimensors titulats per l'Acadèmia: Antoni Redal i Roca, Bartomeu Coltell, Josep Terol, Joaquim Ortí, Josep López, Josep Bernabé, Joan Pastor, Josep Juan, Tomàs Casanova, Tomàs Iranzo, Vicent Casanova, Vicent López i Vicent Pérez.

En segon lloc també hi ha nombrosos arquitectes, com Hipòlit Ravanals, Antoni Gilabert, Antoni Jover, Benet Bolarín, Cristòfor Sales, Vicent Monmeneu, Francesc Cuenca, Francesc Zaragoza, Gregori Capapé, Francesc Carbonell Juan, Joaquim Martínez, Joaquim Tomàs Sanz, Josep Fornés, Josep Gómez, Josep Gonzalves de Coniedo, Josep Serrano, Joan Baptista Mínguez, Joan Carbonell, Manuel Bisbal, Manuel Fornés, Salvador Escrig, Manuel Serrano, Marià Llisterra, Salvador Pérez, Vicent Belda, Vicent Cebrián, Vicent Cuenca, Vicent Gascó, Vicent Pueyo i Antonio Garcia. Podem veure també com hi ha arquitectes que treballen en unes zones molt concretes, com Josep Gómez, al Baix Segura, i Marià Llisterra, que treballa a l'Alt Palància i la Plana.

La tercera professió més representada són els mestres d'obra, com Antoni Borràs, Josep Herrero, Josep Ortí, Josep Tàrraga, Josep Albentosa, Joan Josep Tortosa, Pere Joan Labiesca, Pere Puerto, Vicent Barrachina. En la segona meitat del segle ja figuren mestres d'obres titulats, com Miquel Martínez, Josep Tormo i Josep Ros. Com hem dit, hi ha algun cas de mestre pedrapiquer, com Andreu Soler i Tomàs Miner; i dos mestres de molins: Vicent Fornells i Vicent Navarro. Per últim, apareix un exemple de pintor, Bernat Costa.

Pel que fa al tema de les escales, cal notar que la majoria dels mapes i plànols utilitzen les unitats de mesura clàssiques valencianes, com la llegua, la vara, que antigament

s'anomenava "alna",¹⁵ la braça reial o valenciana i el pam. Menys comuns són el pas geomètric, el pas comú, la vara castellana, la toesa o la llegua espanyola. No tots els mapes i plànols porten escala, però podem veure com la majoria dels mapes no passen d'una escala 1:5.000, i fins i tot se'n trobem nombrosos amb una escala molt més gran, superior a 1:1.000.

Per contra, només els mapes relatius a termes municipals tenen una escala menys detallada, entre 1:5.000 i 1:50.000. En són exemples el mapa del terme de Nàquera de 1610 (escala 1: 11.800 c.); el mapa del terme general del comtat de Buñol, de 1712, que fins ara és el que té l'escala inferior de tota la col·lecció (1:78.800 c.); el mapa d'Orihuela i Beniel de 1724 (escala 1:15.600 c.); el del terme general d'Alpuente de 1729 (escala 1:40.000 c.); el del terme general de Godella (escala 1: 8.700 c.); el del terme de Cortes de Pallás de 1739 (escala 1:36.000 c.); un mapa parcial del terme de Canals de 1744 (escala 1:13.400 c.); els tres mapes del terme general de la baronia de Chulilla (escales de 1:15.600 c.; 1:19.800 c.; i 1:40.000 c.); el mapa del comtat de Cocentaina de 1778 (escala 1:9.400 c.); o bé els d'Artana i Nules de 1792 (escales 1:15.600 i 1:13.000 c.)

Com hem dit, la gran majoria de mapes són manuscrits a tinta i acolorits a l'aiguada i utilitzaven com a suport el paper, encara que n'hi ha algun sobre pergamí. La varietat de mapes és molt gran, ja que, junt a uns mapes que són un simple croquis, en trobem d'altres acolorits, amb vinyetes dels pobles i pseudoperspectiva de les muntanyes, l'estil representatiu aleshores vigent. Trobem d'altres mapes que són veritables plànols cadastrals, ja que representen les parcel·les afectades pel litigi o l'expedient que es tramita. També es conserven plànols dels edificis relatius a les regalies que hom vol establir, com forns, molins, etc.

Si repassem la col·lecció cartogràfica, ens adonem que el document més antic és un mapa relatiu a les terres centrals de la Vall d'Albaida, i més concretament al Pla de Missena (fig. 1), datat en 1499 (Mapes i Plànols, n° 444; 44 x 30 cm). És un dibuix realitzat en tinta sobre paper i que forma part d'un procés de la sèrie *Litium* del fons de Governació. El procés en qüestió tracta de l'aclariment de la disputa jurisdiccional sobre el territori del Pla de Missena entre el senyor de la Pobla del Duc i el senyor d'Otos. Per resoldre el problema, el Governador va comissionar Eiximén Pérez de Figuerola, doctor en lleis i assessor de la Cort de Governació de València, el qual feu una relació detallada de tot el que va veure i va presentar "una pintura de mà del dit magnífich surrogat de Governador".¹⁶

A continuació vénen quatre mapes i plànols del segle XVI. El primer és la "Traça com se han de estar y se an de fer les Salines de Borriana", de 1578, un plànol que sembla que va fer Francesc Olmedo, aleshores arrendador de les Salines, i que es conserva al fons de Batlia (Mapes i plànols, n° 273; 58 x 43 cm). Aquestes salines es localitzaven al nord del riu Sec de Borriana.¹⁷ El segon que trobem es el "*Mapa de los riegos, acequias y arrozales de las villas de Benaguacil, Vilamarxant, Riba-roja de Túria, la Pobla de Vallbona y Llúria*" (fig. 2) de 1584, el qual es conserva en un procés sobre el conreu de l'arròs del fons de Processos de Madrid (Mapes i plànols, n° 9, 82 x 65 cm). Un altre mapa molt interessant i bonic és el del terme general d'Alacant, datat entre 1595 i 1600 (Mapes i plànols, n° 6, 59 x 67 cm),

¹⁵ L'únic mapa on es parla d'alnes és el del terme de Nàquera, de 1610 (Mapes i plànols, 204). Allí es diu ben clarament: "Escala de alnes valencianes, de les quals 6.000 fan una llegua, y així es de mija llegua".

¹⁶ TEROL I REIG, Vicent: "Llegint un mapa de la Vall d'Albaida de 1499. Magnats e poderoses persones lluitant per la jurisdicció i fitant la terra". En *Alba, revista d'estudis comarcals de la Vall d'Albaida*, 15. Ajuntament d'Ontinyent (2000): 5-39.

¹⁷ MAGDALENA NOMDEDEU, José Ramón: *La gabela de la sal de Burriana en el quindenio 1375-1379*. Borriana, Ajuntament, 1981: 135 pp.

Figura 1. Mapa del pla de Missena, dibuixat en 1499 per Eximén Pérez de Figuerola. ARV. Mapes i plànols, n° 444. Hi figura una bona part de la Vall d'Albaida amb el riu, les viles, les pobles i els principals camins.

que forma part d'un plet entre la ciutat d'Alacant i la universitat de Sant Joan sobre les aigües de rec del *pantano* de Tibi, i que també es troba al fons de Processos de Madrid.¹⁸ Per últim, un plànol del convent dominicà de Nostra Senyora del Roser d'Alacant fou dibuixat vers 1598, "conforme una traça que per a dit efecte feu Anthonelli, ingenier de sa magestat".¹⁹ (Mapes i plànols, n° 456, 57 x 85 cm).

Del segle XVII, es conserven una quinzena de mapes i plànols. El més antic és la "Traça de la parada de la gola de la Albufera real de sa magestad", de 1607 (Mapes i plànols, n° 326, 46 x 35 cm), un plànol de la parada fixa per al Riuet o la gola antiga de l'Albufera, localitzada més al sud que les goles actuals. Pertany al fons de la Batlia i fou dibuixat per Cristófor Antonelli.²⁰ Després trobem un document molt interessant, el mapa del camp de Nàquera (fig. 3), dibuixat en 1610 per Pere Joan de Vilanova (Mapes i plànols, n° 12,

¹⁸ Pensem que aquest mapa cal relacionar-lo amb la construcció de l'embassament de Tibi, les obres del qual acabaren en 1594. De fet, el mapa és semblant a un altre de la mateixa època que es conserva al Museu Naval i que fou propietat de l'almirall Juli Guillén Tato, i dos mapes més de 1585 que es conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. CAMARERO CASAS, Eduardo; BEVIÀ GARCIA, Màrius; BEVIÀ GARCIA, José Francisco: *Tibi, un pantano singular*. Generalitat Valenciana. Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transport, 1989.

¹⁹ Real Audiència, Processos 1, lletra S/1370, fol 1. Pensem que seria Cristófor Antonelli, que va dirigir les obres de construcció de l'embassament de Tibi.

²⁰ SANCHIS IBOR, Carles: *Regadiu i canvi ambiental a l'Albufera de València*. València, Universitat de València, 2001; pp. 116-121.

Figura 2. Mapa dels reggs, séquies i arrossars de les viles de Benaguasil, Vilamarxant, Riba-roja de Túria, la Pobla de Vallbona i Llíria, alçat en 1584. ARV, Mapes i plànols, n° 9. Noteu-hi les vinyetes dels pobles i els "bufons" que assenyalen els punts cardinals.

[10]

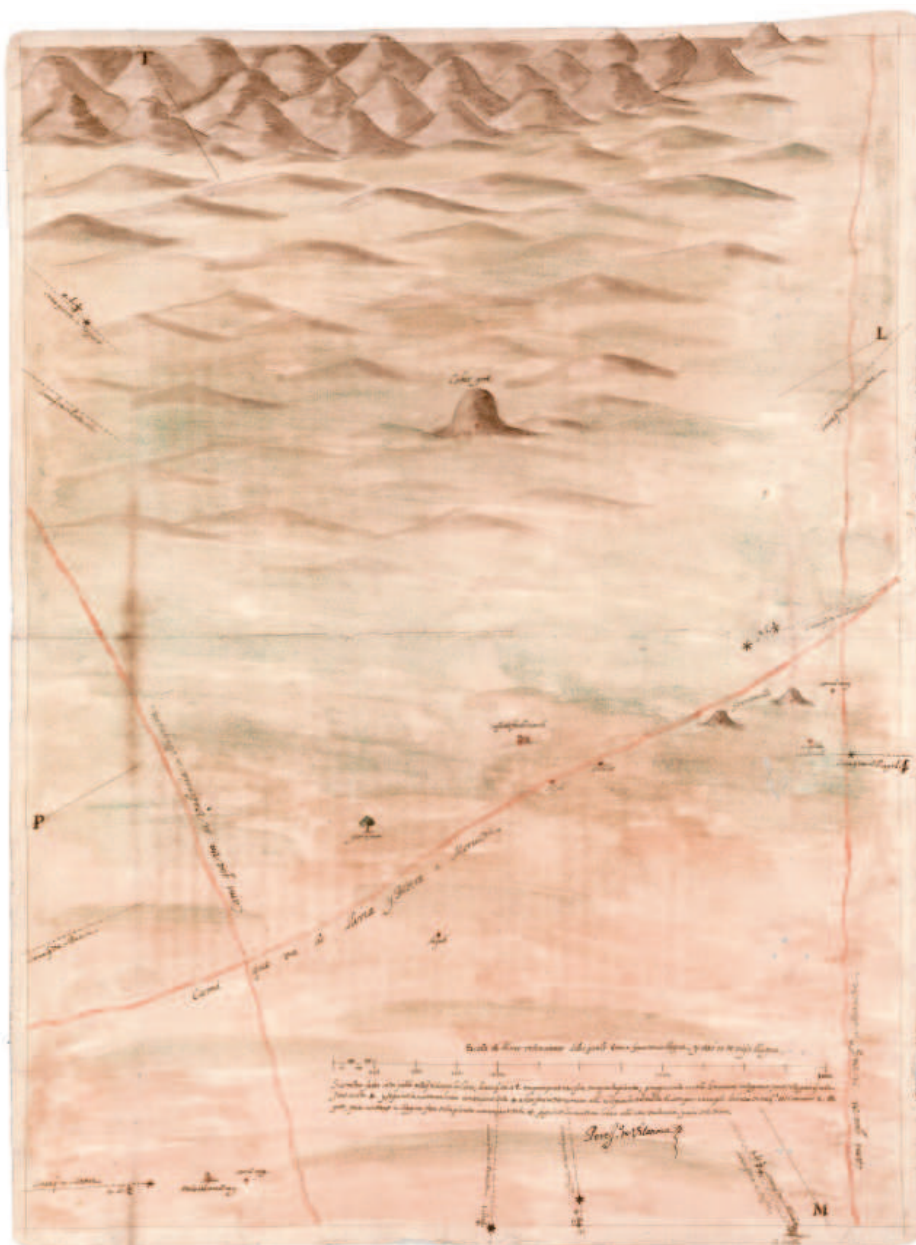

Figura 3. Mapa del camp de Nàquera, dibuixat en 1610 per Pere Joan de Vilanova. ARV, Mapes i plànols, nº 12. Noteu-hi la preeminència del *Cabes gord* i els encreuaments de camins.

Figura 4. Mapa del terme general d'Orihuela, de 1638. ARV. Mapes i plànols, n° 453. Es tracta d'un croquis maldestre que prima els límits municipals i unes serres esbossades.

60 x 43 cm), a causa del litigi per la partició de termes entre Nàquera, Bétera, Montcada i Museros, i on s'inclouen les distàncies des del mapa fins a determinades poblacions dels encontorns, com la ciutat de València.²¹ També trobem un mapa molt conegut, el "*Plano de la azequia real de Alzira y del río Júcar a su paso por las huertas de Alzira y Algemesí*", de 1618 (Mapes i Plànols, n° 5, 42 x 58 cm). Aquests dos mapes provenen de plets del fons de Processos de Madrid. Es conserven també dos plànols de les terres d'una alqueria de Bellreguard que va comprar el Col·legi de Jesuïtes de Gandia, datats en 1625, i que pertanyen a la documentació de Clero (Mapes i plànols, n° 384, 31 x 43; i 384, 22 x 34). Un altre mapa que volem destacar és el del terme general d'Orihuela (fig. 4), sense data, però que hem pogut constatar que és de 1638, ja que està relacionat amb la concessió del privilegi de vila reial a la universitat de Callosa de Segura i figura entre les lletres dels virreis d'aquestes dates (Mapes i plànols, n° 453, 43 x 32 cm). El tema va originar un greu conflicte entre les dues poblacions, en el qual intervingueren també els senyors dels llocs propers a Callosa, que són els que apareixen dibuixats en aquest mapa.

²¹ "Si's voldrà saber cada poble dels que dihen les lin[i]es, línea que va a T. en quin punt cau fora de aquesta planta, prengas en la escala lo número de llegües o part de llegua que està junt a cada *, y seguint la mateixa línea començant de la * a hon finirà dit número, allí es lo puesto del tal lloch. Com per exemple, la línea de València té de número 2 llegües, pues contant 2 llegües fora de la planta començant en la *, seguint la mateixa línea, allí cau València, y així dels demés". Mapa del camp de Nàquera, dibuixat en 1610 per Pere Joan de Vilanova (Mapes i plànols, n° 12).

Figura 5. Mapa del terme, territori i heretat del lloc d'Àrguines, en el terme de Segorbe, de 1722. ARV. Mapes i plànols, nº 248. El camí Reial de Segorb a València hi travessa el barranc. Remarqueu el convent mercedari.

La resta dels plànols del segle XVII són el plànol de l'església d'Agullent, de 1612, dibuixat per l'arquitecte Honorat Martí; el "Alzado del cancel para la Sala Nova de la Generalitat", de 1655, únic en aquest fons, fins ara; un dibuix del retaule barroc del convent de la Puritat de València, datat 1680 i dibuixat per l'escultor Capuz; sis plànols sense data relatius al convent de Sant Josep i Santa Teresa de monges carmelites descalces de València; i dos plànols més sense data de la Cartoixa d'Ara Christi, del Puig.

En el segle XVIII es constata un augment considerable de l'ús de la cartografia per a tot tipus de qüestions, sobretot com a testimoni de la gestió administrativa en determinats temes i com a prova que presentaven les parts en els litigis davant la Reial Audiència. Aquesta utilització de la cartografia és encara més remarcable en les primeres dècades del segle XIX.

Pel que fa a la gestió administrativa, tenim exemples relacionats amb l'Albufera, com el "Plano de la boca o canal llamado de la Séquia del Perelló en el que se proyecta construir un murallón de manpostería ordinaria en sus cimientos, y fuera de ella, armado de piedra de sillería", fet per l'enginyer Pere Torbel en 1752 (Mapes i plànols, nº 2, 45 x 96 cm). Un altre exemple són els cinc mapes referents a la modificació del traçat de la séquia Major de Sueca en 1770, tres dels quals pertanyen a l'arquitecte Vicent Gascó. El més interessant és el "Plano del término de Sueca, con los arrozales, acequias, la Albufera y pueblos limítrofes" (Mapes i plà-

Figura 6. "Mapa corogràfic de Godella, su término general y contribución", alçat en 1734. ARV, Mapes i plànols, n° 238. L'amollonament d'aquest elegant producte barroc respon a un conflicte de límits.

nols, n° 500, 126 x 52 cm), que ens permet un coneixement bastant precís de la situació de l'Albufera i les terres de marjal del terme de Sueca en aquesta data.²²

Corresponen a aquesta època, també, els nou plànols sobre el pantano de Tibi de 1733, realitzats per Nicolau Puerto, Josep Terol, Vicent Mingot i Francesc Asensi (Mapes i plànols, n° 46 a 54) per a resoldre el problema del clevell del dic de l'embassament que s'havia produït en 1697, i que el va inutilitzar durant molts anys. En tercer lloc cal destacar dos plànols de dos edificis públics: el de l'Hospital General de València (Mapes i plànols, n° 518), que va manar dibuixar el marquès de Malaespina, Intendent General de València, en 1749; i el "Plano del Real Palacio extra muros de la ciudad de Valencia", dibuixat per Vicent Gascó en 1762 (Mapes i plànols, n° 14, 55 x 76 cm).

La cartografia més abundant és, però, la referent a l'establiment de terres i regalies, com forns, carnisseries, molins i d'altres enginys industrials. En primer lloc i pel que fa a l'establiment de terres, en tenim exemples com el "Mapa de las tierras que en el año 1749 se establecieron en la partida de la Verdala, a la falda del monte Bodoix, y parte de la heredad de Adsaneta, como también del establecimiento practicado en el año 1689 en el término de Pego", dibuixat en 1769 per Tomàs Iranzo (Mapes i plànols, n° 353, 30 x 42 cm). Un altre molt

²² SANCHIS IBOR, Carles: *Op. cit.*; pp. 189-195.

Figura 7. Plànol de les séquies de Tales i Onda, dibuixat en 1739. ARV, Mapes i plànols, n° 310. Complex entramat de canals i filloles a partir d'assuts i fonts.

interessant és un plànol sobre l'establiment de terres en Castelló de la Ribera, en la confluència del riu d'Albaida amb el Xúquer, datat en 1770 (Mapes i plànols, n° 523, 30 x 42 cm) i on veiem dibuixat l'antic caixer abandonat del riu Xúquer a causa d'una avinguda del riu d'Albaida, que el va desplaçar vers el nord, dividint en dos les terres del lloc d'Alcosser.²³ Un altre exemple és el "*Plan topográfico del establecimiento de los señores Vilches y otros interesados*", que afecta a les terres de l'Albufera a Sueca, fet per Joaquím Ortí i Josep López, dos agrimensors de Sueca, en 1799 (Mapes i plànols, n° 90, 36 x 50 cm). El quart exemple fa referència a establiments de terres realitzats a Orihuela, com el "*Plan demostrativo de un trozo de terreno de realengo que se pretende establecer, en el partido de la Puerta de Murcia y jurisdicción de la ciudad de Orihuela, reino de Valencia*", dibuixat per Josep Gómez, arquitecte, en 1806 (Mapes i plànols, n° 86, 31 x 22 cm).

En segon lloc, tenim un gran nombre de plànols per a l'establiment de regalies, motiu pel qual només n'esmentarem algun exemple. N'hi ha que concerneixen a la construcció de forns, com un plànol dels solars per a un forn de pa en Meliana, dibuixat en 1750 per Hipòlit Ravanals, Vicent Rementes i Vicent Sánchiz (Mapes i plànols, n° 11; 33 x 43 cm); un altre té que veure amb la construcció d'un forn en el Grau de València, dibuixat en

²³ RUIZ PÉREZ, J.M.: "La desembocadura del Albaida (siglos XVIII-XX). Una metamorfosis fluvial en la Ribera del Xúquer". *Cuadernos de Geografía*, 63 (1998): 39-65.

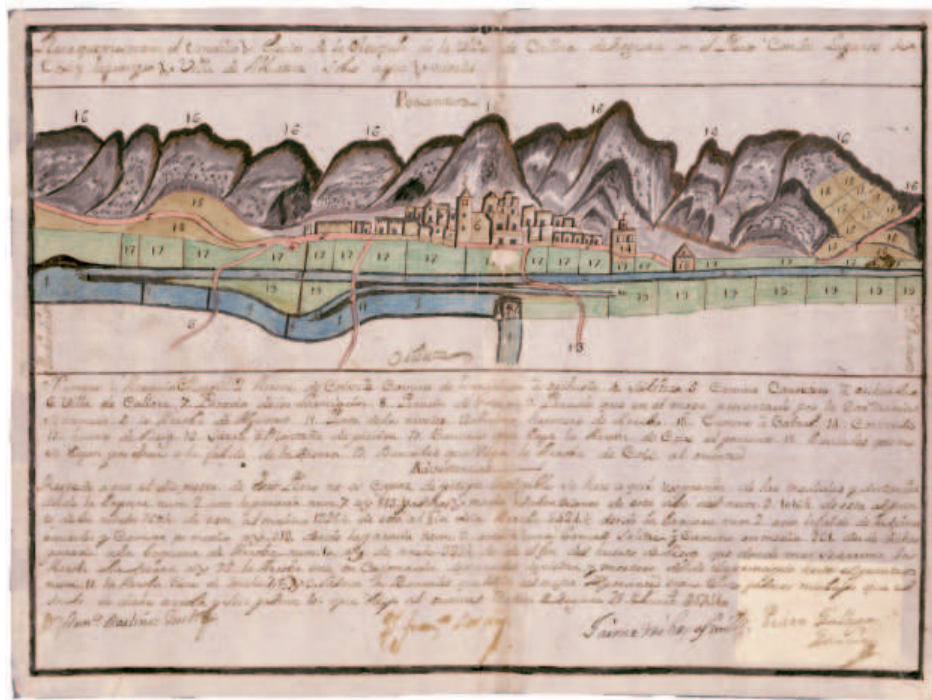

Figura 8. “Plano que presentan el Síndico y Electos de la Acequia de la villa de Callosa de Segura en el pleito con los lugares de Cox y la Granja y la villa de Albaterra sobre agua y niveles”, dibuixat en 1751. AVR. Mapes i plànols, n° 412. El signen quatre experts diferents.

1769 per Joan Argenté i Gregori Veixer Jordan (Mapes i plànols, n° 148, 47 x 59 cm); o el “Plan geométrico de la obra del horno que ha de construir Fernando Biosca, de la villa de Fuente la Yguera”, dibuixat per Joan Josep Tortosa, mestre d’obres, en 1807 (Mapes i plànols, n° 332, 36 x 43 cm).

També hi ha nombrosos plànols per al bastiment de molins, com el “Mapa o plan del molino de papel y tierras a él anexas, propio del Gremio de Perayres, sito en el término de la villa de Paterna”, del que es desconeix l’autor, però fou fet en 1773 (Mapes i plànols, n° 158, 53 x 37 cm); un altre exemple és el “Plano de un molino arinero de dos muelas que intenta construir Vicente Vlat en el término de Arvalat de Segart”, dibuixat per Vicent López (Mapes i plànols, n° 103, 41 x 28 cm); o el “Plan topográfico, demostrativo de la situación del molino arinero que pretende fabricar Josef Marzá en el barranco de las Parras, término de Villafamés, de los conductos de las aguas, presa, camino y situación del terreno confinante”, dibuixat per Antoni Castellón i Josep Segura en 1804 (Mapes i plànols, n° 153).

Són molt interessants els plànols de localització de diversos forns, molins o fàbriques, com és el “Plan demonstrativo del caserío de Laureano Ballester, del término de la villa de Bañeres, con sus molinos harineros y batán, fábricas de papel, alfarería, aguardiente y demás fincas de éste con las de los que litigan” (fig. 9), datat en 1798 (Mapes i Plànols, n° 272, 48 x 61 cm); a la Canal de Navarrés trobem el “Plan topográfico que representa la situación

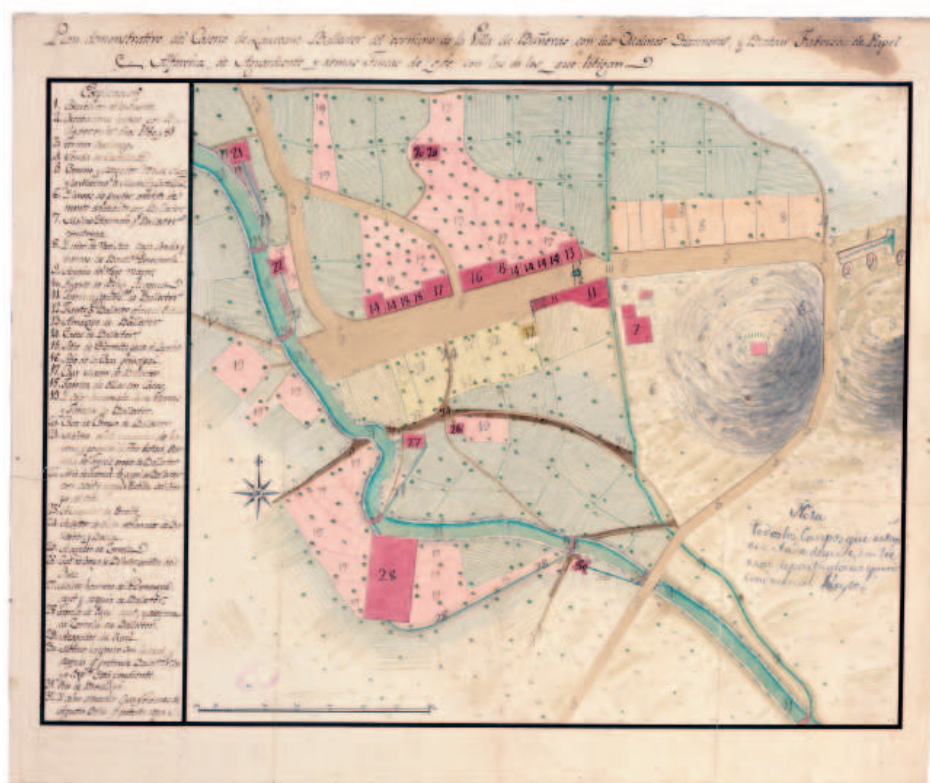

Figura 9. "Plan demostrativo del caserío de Laureano Ballester, del término de la villa de Bañeres, con sus Molinos Harineros y Batán, Fábricas de Papel, Alfarería, Aguardiente y demás fincas de éste con las de los que litigan", dibuixat en 1798. ARV, Mapes i Plànols, n° 272. La séquia Major, com a font d'energia, n'és protagonista.

y localidad del martinete de Manuel Claumarchirant, batán de Andrés Mestre, molino y batán del Excmo Sr. Conde de Cervellón y molino de don José Goytía, campos adyacentes y acequias que conducen las aguas a los diferentes artefactos, como también los campos de riego", que fa referència a localització dels esmentats molins i fàbriques en la població d'Anna, que fou dibuixat en 1824 per Vicent Cuenca i Vicent Belda (Mapes i plànols, n° 152, 52 x 40 cm); o bé un tercer exemple referent a Alcoi, el nucli industrial més important de les terres valencianes en aquesta època, com la "Demostración topográfica de la localidad de las máquinas de cardar lanas de Don Gerónimo Silvestre, la de los de dos tintes de Sor Teresa Alborn, religiosa agustina, la de los tintes de Francisco Vilaplana, Juan Abad i Guillermo Goçalves con las máquinas de éste último, y la del batán llamado de Candela, actualmente de Don Gerónimo Silvestre, con demostración de todos los acueductos pertenecientes a estos artefactos y objetos limítrofes a los mismos", dibuixat per l'arquitecte Joan Carbonell en 1827 (Mapes i plànols, n° 154, 31 x 75 cm).

Pel que fa a la cartografia presentada com a prova en els litigis davant la Reial Audiència, abunden també els casos durant el segle XVIII i les tres primeres dècades del

XIX. A grans trets, podem fer una agrupació d'aquesta cartografia en cinc grans apartats, tot distingint entre aquella que fa referència a la demarcació de termes municipals, la que té el seu origen en qüestions de límits de termes municipals, la relacionada amb el regadiu, la relativa a qüestions de límits de propietats privades i, en darrer lloc, tenim la cartografia sobre temes diversos.

Entre la cartografia relativa als termes generals²⁴ trobem, en primer lloc, un dels primers mapes del segle XVIII, el mapa del terme del comtat de Buñol, on es detalla el terme de Siete Aguas, l'únic que hi havia delimitat aleshores, i que fou dibuixat en 1712 per encàrrec del síndic del comte de Buñol i dels quatre pobles que litigaven amb la vila de Siete Aguas (Mapes i plànols, n° 260, 34 x 53 cm). Curiosament, en l'Arxiu de la Diputació de València es conserva una còpia posterior d'aquest mapa, que sembla que fou feta i utilitzada en el segle XIX per a la partició del terme general del comtat i demarcar els termes municipals de Buñol, Yátova, Macastre i Alborache en 1845.²⁵

D'altres exemples són el mapa dels termes d'Aras, Alpuente i Titaguas, dibuixat per Domingo Camelberg en 1729, a causa de la segregació d'Aras i Titaguas de la vila d'Alpuente en 1728 i 1729, respectivament (Mapes i plànols, n° 221, 51 x 70 cm). En aquest mapa hom fa referència a les cases de cada població, ja que la divisió de l'antic terme general havia de fer-se de forma proporcional al contingut poblacional. Del mateix any és el "*Término general de la villa de Jérica*", d'autor desconegut (Mapes i plànols, n° 259, 30 x 42 cm). Hi apareixen dibuixades de forma figurada les poblacions que formaven part del terme general: Jérica, Viver, Barracas, Novaliches, Benafer, Caudiel, Pina de Montalgrao i Toro, les tres primeres travessades pel camí d'Aragó. Un altre exemple és el "*Mapa corográfico de Godella, su término general y contribución*", dibuixat en 1734 (Mapes i plànols, n° 238, 54 x 75 cm), arran de la partició del petit terme general de Godella entre les poblacions de Godella i Rocafort (fig. 6). En el mateix procés trobem tres mapes més relacionats amb aquest tema.

A la segona meitat del segle XVIII pertany el mapa dels termes de Palma i Ador, Alfauir i el monestir de Sant Jeroni de Cotalba, dibuixat per Pedro Luis Sánchez en 1753 (Mapes i plànols, n° 382, 42 x 58 cm) on podem veure representades les muntanyes i els conreus, les poblacions i el monestir de Sant Jeroni. Es conserven també dos mapes excel·lents referits al terme general de la baronia de Chulilla i dibuixats arran de la partició del terme general, a conseqüència de la segregació de Losa del Obispo.²⁶ Els dos mapes incorporats al procés de segregació són una "*Descripción del término de Chulilla, propia del Ilustrísimo Señor Arzobispo de Valencia*", de 1768 (Mapes i plànols, n° 223, 54 x 75 cm), i el "*Mapa general del término de la baronía de Chulilla, Losa y el Villar*", de 1770 (Mapes i plànols, n° 224, 64 x 103 cm) dibuixats per Joan Baptista Mínguez, arquitecte, Josep Cervera Fuentes i Francesc Aparici Ferrandis, agrimensors. El comissionat del procés de segregació de Losa del Obispo va manar als agrimensors que feren un mapa amb la distinció dels diferents

²⁴ En el regne de València, per terme general cal entendre el terme municipal on exercia la jurisdicció suprema el justícia d'una ciutat, vila o baronia. Per tant, el terme general és, al mateix temps, una divisió territorial jurisdiccional i municipal. Per contra, les universitats i els llocs de senyoria, encara que solien tindre el seu propi territori (la documentació sempre parla de territori i no de terme), aquest havia de restar inclòs obligatòriament dins d'un terme general, ja que el seu justícia només exercia la jurisdicció baixa o alfonsina. TORRES FAUS, Francesc (1998): "Geografía política i municipi: els termes generals com a forma d'organització del territori valencià", en *Cuadernos de Geografía*, 63: 245-265.

²⁵ *Mapas y planos, 1678-1884*. València, Diputació de València, 2008. Publicat en DVD.

²⁶ TORRES FAUS, Francesc: *La concesión del privilegio de villa a Losa del Obispo en 1795*. València, Ajuntament de Losa del Obispo, 1995. 79 pp.

conreus i usos del sòl, tot dibuixant en colors diferents les propietats dels veïns de cada població, ja que es va proposar fer una partició segons el nombre d'habitants i calia repartir les terres de conreu de forma proporcional. El segon mapa posteriorment fou gravat per Tomàs Planes i imprés a escala 1:40.000 (Mapes i plànols, n° 225, 31 x 45 cm), i uns anys després Cavanilles el copiaria en la seua obra. Vuit anys més tard trobem el "*Plano demonstrativo del condado de Cocentaina*", dibuixat en 1778 per Francesc Aparici Ferrándiz, agrimensor, i Antoni Valor (Mapes i plànols, n° 234, 67 x 92 cm). Això explica que la traça d'aquest mapa recorde el de la baronia de Chulilla, ja que en els dos hi va intervindre Francesc Aparici. Ja de principis del segle XIX, concretament de 1812, figura el mapa de les "*Masías del término de Monóvar*", d'autor desconegut, encara que possiblement fou dibuixat per Lluís Rafael Blanch, procurador del duc d'Híjar, senyor de Monóver (Mapes i plànols, n° 258, 43 x 32 cm). És un mapa més esquemàtic i senzill que els anteriors, on s'ha volgut ressaltar els diferents llogarets que hi havia escampats pel terme general de Monóver, així com les ermites i molins, i on s'ha dibuixat la línia de demarcació amb els termes veïns. El mapa es feu a causa de l'abolició del règim senyorial, ja que el senyor volia continuar cobrant els drets dels molins.

A més del termes generals, conservem també mapes relatius a termes particulars d'un sol municipi, com el "*Plano geográfico de el territorio de el lugar de la Granja con los linderos y confines que le circuyen, con demostración de sus azarbes, arrova de Aljubent y sus caminos, situación de los mojones...*", dibuixat en 1729 (Mapes i plànols, n° 243, 65 x 45 cm). L'actual divisió territorial municipal del Baix Segura, molt complicada i amb termes municipals que contenen nombrosos enclavaments, té el seu origen en la jurisdicció alfonsina. Això explica que en el segle XVIII es generés una nombrosa cartografia relacionada amb qüestions de límits. Continuant en la mateixa comarca, trobem dos mapes del terme de Molins, una antiga senyoria alfonsina, el terme del qual fou agregat a Orihuela en 1887. El primer és de 1771 i el segon, titulat "*Delineación ichnográfica del lugar de Molins i de su término i partes de él...*", fou dibuixat en 1775 per Francesc Valero, professor de matemàtiques i agrimensor (Mapes i plànols, n° 296, 45 x 61 cm).

Altres exemples de mapes sobre termes municipals són el "*Mapa del término de Cortes de Pallás*", de 1740, del que tampoc coneixem l'autor (Mapes i plànols, n° 10, 70 x 74 cm). Els dos mapes dibuixats arran del litigi entre Miramar i Bellreguard sobre la propietat de les marjals: el primer titulat "*Lugar de Miramar y su término*", de 1750 (Mapes i plànols, n° 283, 35 x 57 cm); i un altre sobre el mateix tema de 1831, el "*Plan geométrico lebandado por decreto de la Real Sala en el que se comprende los términos particulares de los pueblos de Miramar y Bellreguard y los marjales que se litijan, caminos y demás puntos que en el expediente se notan*", dibuixat pels arquitectes Salvador Escrig Melchor i Joaquim Cabrera (Mapes i plànols, n° 242, 58 x 94 cm).

Entre la cartografia de termes municipals cal destacar el mapa del terme de Xaraco, el "*Plan que geoméricamente manifiesta el término del lugar de Xaraco y sus confines con los términos de la Valdigna, y del lugar de Xeresa, y asimismo el terreno que se disputa entre éste último lugar y el de Xaraco...*" (fig. 10), dibuixat en 1798 per l'arquitecte Manuel Blasco (Mapes i plànols, n° 460, 39 x 57 cm). El problema era que, a finals del segle XVIII encara, hi havia municipis que no tenien un terme clarament demarcat i això explica els litigis que mantenia Xaraco amb els seus veïns. Ens adonem que el mapa ja inclou la partida de les Marines, la qual s'agregaria definitivament a Xaraco en 1843. La factura del mapa és excel·lent, amb les muntanyes destacades d'acord amb la tècnica de l'ombrejat, d'origen francès. A la Vall d'Albaida tenim un bon exemple en el "*Mapa demonstrativo del término de Bellús y la tierra de Joseph Primo, de la villa de la Ollería, sobre la qual se sufre pleito entre el*

Figura 10. "Plan que geométricamente manifiesta el término del lugar de Xaraco y sus confines con los términos de la Valdigna, y del lugar Xeresa, y asimismo el terreno que se disputa entre éste último lugar y el de Xaraco...", dibuixat en 1798 per l'arquitecte Manuel Blasco. ARV, Mapes i plànols, nº 460. És un producte magnífic, elaborat i dibuixat amb alta tècnica i una percepció artística de relleu.

[20]

dicho y el excelentísimo señor marqués de Bélgida", dibuixat per Francesc Aparici Ferrandiz en 1805 (Mapes i plànols, n° 79, 60 x 49 cm). En darrer lloc tenim el "*Plan topográfico del término de Villanueva de Castellón, con los deslindes de los términos de Carcaxente, Puebla Larga, San Juan, Benemexis, Señera, San Felipe, Benegida, despoblado de Pajarilla y Alcocer...*", dibuixat en 1834 per Salvador Escrig Melchor, un arquitecte que participa en nombrosos projectes cartogràfics (Mapes i plànols, n° 290, 56 x 89 cm).

També podem afegir alguns exemples de mapes de territoris que no conformaven termes municipals, com el del territori i l'heretat del convent d'Àrguines (fig. 5), en el terme de Segorbe, dibuixat en 1722 (Mapes i plànols, n° 248, 36 x 49 cm) i on apareix aquest convent de mercedaris i el lloc d'Àrguines despoblat. El mapa es va dibuixar arran d'un plet que mantingueren Algar i el convent de mercedaris de Segorbe sobre l'aigua de la font de *los Barrenos*. Un altre és el "*Plano topográfico del valle y plana de Aguas Vivas que se litigan entre el Real Patrimonio, la real villa de Alzira, el Real Monasterio de Vallidigna y el Real Convento de Nuestra Señora de Aguas Vivas*", recentment localitzat entre la documentació relativa al Clero (Mapes i plànols, n° 540). Se sap que fou dibuixat per fra Basili Rosell, possiblement cap a 1790 i que posteriorment fou copiat per Cavanilles en la seua obra.²⁷

Un segon grup de mapes són els relacionats amb conflictes de límits municipals. De principis de segle tenim el "*Mapa de la costa y del camino real de Benidorm en la Vila joiosa y de los términos del lugar de Finestrat, con representación de las partidas y los campos*", fet en 1717 i d'autor desconegut (Mapes i plànols, n° 18, 43 x 58 cm). És un croquis molt simple i esquemàtic que fou elaborat a causa del litigi entre les tres poblacions per la cala de Finestrat. Un altre mapa de la mateixa època és el del "*Termino de Denia, y no se junta por esta parte con la partida dels Racons que alinden con el término de Pego sino por la dels Sorts de la Mar, Deheza y Molinell*", d'autor desconegut i realitzat el 1718 (Mapes i plànols, n° 255, 30 x 44 cm). La seua factura es molt més figurativa que l'anterior.

En la frontera meridional del regne trobem un mapa o "*Plan geométrico con sus precisas medidas del término de Veniel en el Reyno de Valencia y del varranco del Moro con las montañas de sus vertientes hasta el cabezo del Hurchillo y parte de la huerta de Orihuela...*", de 1724 (Mapes i plànols, n° 250, 57 x 43 cm) i que afecta a la delimitació entre Orihuela i la veïna població murciana de Beniel. Un altre cas és la "*Descripción eo mapa de los términos de el Real Monasterio de Nuestra Señora de Vallidigna y de la villa de Cullera en la parte que son linderos, según su real mojonación*", dibuixat en 1729 (Mapes i plànols, n° 228, 43 x 58 cm). A la Costera trobem un "*Mapa [de los términos] y explicación en cierto pleyto entre Montesa y Vallada*", de 1740, dibuixat per a resoldre les qüestions dels límits entre les dues poblacions (Mapes i plànols, n° 55, 29 x 84 cm).

²⁷ CAVANILLES, Antonio Josef (1989): *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, València, Arts Gráf. Soler, 2 vol. (reedició facsimil de l'obra de 1795-97). Concretament, a la pàgina 302 del segon volum, Cavanilles fa una relació de les estampes de la seua obra i cita concretament el "*Mapa de Aygües Vives, copiado del inédito que hizo el P. Basilio Rosell*". En 1774 el fiscal del Consell d'Hisenda, a petició de la vila d'Alzira i el convent d'Aigües Vives, va manar aixecar un mapa sobre el territori d'Aigües Vives. Per a la seua confecció la vila d'Alzira va nomenar Josep Cuenca, agrimensor i matemàtic, veí de Xàtiva, de 35 anys; l'administrador de la Batlia va nomenar Joaquim Palacios, geòmetra, de 56 anys; i el convent d'Aigües Vives va nomenar Tomàs Casanova, agrimensor i matemàtic, veí de l'Horta de València, de 55 anys. El Monestir de Vallidigna va decidir que no era necessari nomenar ningú. En el seu moment pensàrem que aquest era el mapa que va copiar Cavanilles, però és evident que era un altre. La data del mapa de Basili Rosell és aproximada, ja que el convent va atorgar una carta de poblament per a fundar la nova població de Santa Maria d'Aigües Vives en 1787, i en el mapa ja apareixen unes cases de la Barraca, denominació tradicional d'aquesta població fins els nostres dies. TORRES FAUS, Francesc: *La Vallidigna. Terme i territori*. Simat de la Vallidigna, Edicions la Xara, 2003: pp. 36-48.

Continuant amb el tema dels litigis sobre delimitacions de termes, pertanyen a la segona meitat del segle XVIII dos plànols dels termes de Benaguasil, Lliria i Pedralba per la partida del Pla dels Xurros, per on baixaven els ramats dels veïns de Lliria a abeurar-se al riu Túria. Foren dibuixats en 1759 per Josep Cervera i Fuentes, agrimensor (Mapes i plànols, n° 337, 31 x 44 cm). Un altre exemple el forneixen els tres mapes sobre la partida d'Aigües Vives, que es disputaven Artana i Nules. El primer, de 1779, fou alçat per Vicent Barrachina, mestre d'obres; un segon el "*Plano geométrico que demuestra el terreno del litigio entre el marqués y villa de Nules y el duque de Villahermosa, señor de Artana*", fou dibuixat en 1792 per Vicent Casanova; i un tercer, del mateix any, fou dibuixat per Joaquim Martínez, arquitecte (Mapes i plànols, n° 417, 418 i 419). Per últim cal destacar el mapa de la partida del Campillo, on confronten els termes de Sot de Chera, Gestalgar i Chiva, on s'indiquen els mollons conflictius i fou dibuixat pels arquitectes Vicent Marzo i Antoni Cabrera en 1795 (Mapes i plànols, n° 524, 48 x 73 cm).

La cartografia relacionada amb el regadiu mereixeria ella sola un estudi monogràfic, ja que la documentació cartogràfica sobre el tema és molt nombrosa. Evidentment, aquest tipus de mapes i plànols són més abundants a les comarques costaneres de regadiu, però si hem de destacar una comarca, aquesta és la del Baix Segura, on hi ha nombrosos mapes relatius a les séquies del riu Segura, com la séquia de Callosa.

A principis del segle XVIII trobem un mapa de Canals i dels seus regs, de 1718, sense autor, on apareix una vista de la població de Canals (Mapes i plànols, n° 339, 31 x 40 cm). Per la mateixa època, a la comarca de la Plana esmentem dos mapes sobre els regs d'Onda i Tales, ja que l'aprofitament de les aigües de la font de l'Assut de la Peña va originar un greu conflicte entre les dues poblacions que va començar en 1720 i va perdurar fins al segle XIX. El primer mapa es titula "*Asut de la villa de Onda, para recojer el agua de la fuente de la Peña, o Perera, a fin de conducirla a los campos de Onda por acequia que pasa entre los campos de los de Tales y fenese al rio*", dibuixat per Jacint Tomàs en 1720 (Mapes i plànols, n° 253, 36 x 49 cm); un altre plànol molt interessant (fig. 7) és el de les séquies de Tales i Onda de 1739 (Mapes i plànols, n° 310, 43 x 59 cm). A la Ribera Alta tenim un altre mapa remarcable sobre regadius, el de la séquia de l'Enova, dibuixat en 1730²⁸ per Casimir Medina (1700-1763), agrimensor de Xàtiva (Mapes i plànols, n° 345, 29 x 42 cm).

A la segona meitat del segle XVIII corresponen exemples del regadiu de l'Albufera de València com el "*Mapa de los amarjales y parte de huerta del territorio y jurisdicción del lugar de Alfafar*", dibuixat per Joan Baptista Romero, agrimensor de la ciutat de València, en 1775 (Mapes i plànols, n° 199, 46 x 54 cm). En l'horta de Xàtiva tenim el "*Plan topográfico que demuestra la situación de la Asequia del Puig, de la Vega de San Felipe, con los brazos que se divide en su partidior real, con las direcciones de cada uno y en particular el de Terrafort, en el que está formada la disputa*", dibuixat per Vicent Casanova, agrimensor, i Francesc Cuenca, arquitecte, en 1790 (Mapes i plànols, n° 288, 80 x 72 cm). En darrer lloc, en el Baix Palància, trobem un "*Plano demonstrativo de las fuentes de Quarte y división de sus aguas en las Balles de Sagunto*", alçat en 1792 per Francesc Aparici Ferrandiz (Mapes i plànols, n° 100, 29 x 49 cm).

Del Baix Segura, com hem dit, perdura un gran nombre de documents cartogràfics. Per citar-en algun, destacarem, en primer lloc, el "*Plano de la rambla de Beniferri, con sus nucleos urbanos y la red de riegos*", de 1726 (Mapes i plànols, n° 388, 53 x 74 cm), i els dos plànols de la séquia de Callosa de 1751, en un dels quals (fig. 8), el "*Plano que presentan*

²⁸ FAUS PRIETO, Alfredo: *Op. cit.*; p. 85.

el síndico y electos de la acequia de la villa de Callosa de Segura en el pleito con los lugares de Cox y la Granja y la villa de Albaterra sobre agua y niveles..." (Mapes i plànols, n° 412, 30 x 39 cm) apareix una vista de la població de Callosa de Segura. Sobre aquesta mateixa séquia, un procés de 1762 incorpora nou mapes i plànols dibuixats per fra Lluís de Petrer, carmelita; Miquel Ripoll, obrer; Casimir Medina i Joan de Roxas, agrimensors (Mapes i plànols, n° 429 a 437). Aquests dos darrers agrimensors ja havien treballat al Baix Segura en 1745, quan el Col·legi de Predicadors els va encarregar reconèixer l'assut de Beniferri a la rambla de Cox.²⁹ Hi ha també cartografia relacionada amb el regadiu d'Orihuela, Albaterra, Cox, etc.

Els conflictes de propietats privades originaren molt sovint que hom aportara com a testimoni un plànol del territori en litigi. Només tres exemples: la "*Topogràfica ajustada delineación según arte ydrogràfica del recinto que vulgarmente llaman de la Puerta de Murcia, inmediato a la ciudad de Orihuela...*", dibuixat en 1763 per fra Lluís de Petrer, professor de matemàtiques (Mapes i plànols, n° 200, 88 x 51 cm); un "*Plano del llamado Camp del Clot y limítrofes, situados en Algemesí*", dibuixat per l'agrimensor Joan Baptista Romero en 1776 (Mapes i plànols, n° 263, 54 x 37 cm); o el "*Plano que expresa las heredas de don Francisco Albarracín y don Josef Sanchis en el término de la ciudad de San Felipe en las que está fundada la disputa sobre pretención de camino y obra denunciada*", de 1792 (Mapes i plànols, n° 309, 44 x 65 cm).

Per últim, en un darrer gran apartat miscel·lani, incloem la cartografia de temes molt diversos. Així tenim plànols relacionats amb la construcció d'edificis públics, com els tres de l'ermita de Nostra Senyora del Lledó, en Castelló de la Plana, dibuixats en 1740 (Mapes i plànols, n° 397 a 399); o el plànol de l'església de Castellnovo i del cementeri annex, dibuixat en 1802 (Mapes i plànols, n° 383, 40 x 66 cm). En altres casos es tracta de planimetria urbana, com el "*Plan geométrico de la calle del Mesón de la villa de Biar*", dibuixat per Josep Tormo i Joan Josep Tortosa, mestre d'obres, en 1797 (Mapes i plànols, n° 132, 41 x 47 cm); un interessant "*Plano de la villa de Navajas*" de 1787, d'autor desconegut (Mapes i plànols, n° 510, 38 x 50 cm); o el "*Mapa o diseño de la frontera, calle y tierra que se halla desde la pared del Colegio de Predicadores de Orihuela hasta la séquia llamada de Almoradí, casa del Huerto del Cabildo Eclesiástico*", dibuixat en 1798 (Mapes i plànols, n° 386, 21 x 28 cm). Per últim, cal fer esment d'un "*Plano de la dehesa de Vallivana y Salvatoria, en el término de Morella*", dibuixat en 1783 a causa d'un litigi entre Morella i Catí, on apareixen les masies, ermites i fonts que hi havia a la devesa (Mapes i plànols, n° 490, 72 x 49 cm).

A més dels mapes i plànols que hem vist i que procedeixen dels fons documentals de l'època foral i borbònica, comptem amb una sèrie de mapes i plànols de procedència diversa, però que han arribat a l'Arxiu del Regne en època contemporània. Entre ells hi ha plànols de termes municipals de la província de València realitzats per l'*Instituto Geográfico y Estadístico* d'acord amb la Llei de 27 de març de 1900, i que formen part del fons de la Delegació d'Hisenda. En total son 11 plànols datats entre 1900 i 1909: Alcublas, Algemesí, dos plànols d'Alzira, Andilla, Barx, Carcaixent, Moixent, Silla, Simat de Valldigna, València i Vilamarxant.

En segon lloc, tenim els 40 plànols relacionats amb la construcció del ferrocarril de València a Xàtiva, i que estan datats entre 1851 i 1854. Contenen dissenys i plànols d'estacions, ponts i perfils referents a la instal·lació de la vies del ferrocarril i formen part del fons documental de l'Administració de Justícia.

²⁹ FAUS PRIETO, Alfredo: *Op. cit.*; p. 150.

En tercer lloc, resten deu mapes de procedència molt diversa, datats entre els segles xvii i xviii, però que bàsicament han arribat a l'Arxiu del Regne per donacions o per compra. En destacarem dos impresos: "*Li regni di Valenza e di Murcia*", de Giacomo Cantelli, publicat en 1696 a escala 1:735.000 (Mapes i plànols, n° 409, 59 x 46 cm), i la "*Carte des royaumes d'Espagne et de Portugal divisés par provinces*", de Robert de Vaugondy, publicat en 1780 a escala 1: 1.964.000 (Mapes i plànols, n° 404, 58 x 79 cm).